

El testament de l'enginyer militar Giovan Battista Calvi (1556)

Damià Martínez Latorre
Universitat Autònoma de Barcelona
Departament d'Art
dmartinez@seneca.uab.es

RESUM

Presentació i transcripció del testament de l'enginyer militar italià Giovan Battista Calvi, actiu a Espanya entre el 1552 i el 1565, data de la seva mort. S'aporten dades que permeten enunciar les relacions mantingudes per l'enginyer Calvi i el seu germà Fermo amb l'arquitecte Antonio da Sangallo el Jove i d'altres col·laboradors seus: Battista da Sangallo i l'escultor Nardo de Rossi.

Paraules clau:
arquitectura militar, Renaixement, Catalunya.

ABSTRACT

Giovan Battista Calvi military engineer's testament (1556)

Introduction and transcription of the testament of Giovan Battista Calvi, military engineer active in Spain between 1552 and 1565, date of his death. Herein are stated some details about the relationship that the engineer Calvi and his brother Fermo had with the architect Antonio da Sangallo the Younger and other collaborators of his such as Battista da Sangallo and the sculptor Nardo de Rossi.

Key words:
military architecture, Renaissance, Catalonia.

1. L'estudi forma part del projecte d'investigació compartit pels departaments d'Història de l'Art de la UAB i de la Universitat de Girona, *Corpus documental i iconogràfic de l'art del Renaixement i del Barroc a Catalunya, 1500-1714* (DGICYT PB96-1175). Faig constar que ha estat subvencionat per una beca de Formació de Personal Investigador del Ministerio de Educación y Cultura, de la qual gaudeixo des de l'any 1996. Agraïxo al professor Marià Carbonell que m'informés de l'existència d'aquest document.

2. Vegeu D. MARTÍNEZ, «El Portal de Mar de la fortalesa de Roses, una obra renaixentista a Catalunya», a *Locus Amoenus* núm. 4, 1999, p. 155-170. Les fonts antigues més importants per a l'estudi de l'obra de Calvi són, bàsicament, la col·lecció de documents recopilada pel coronel Aparici, conservada a l'arxiu del Servicio Histórico Militar de Madrid, que data de l'any 1844 i l'obra de L. A. MAGGIOROTTI, *L'opera del genio italiano all'estero. Gli architetti militari*, vol. III, La Libreria dello Stato, 1939. Entre els estudis més recents destaquem els de F. FURNALS, «Los ingenieros y las fortificaciones de Menorca, siglo XVI», a AA.DD., *Architetti militari italiani all'estero, dal XV al XVIII secolo*, Istituto Italiani dei Castelli, Sillabe, Roma, 1994, p. 65-77 i el de P. DE LA FUENTE, *Les fortificacions reials al golf de Roses en època moderna*, Brau Edicions, Roses, 1998.

3. A. CÁMARA, *Fortificación y ciudad en los reinos de Felipe II*, Nerea, Madrid, 1998, p. 43.

4. Ll. CORTADA, *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998, 2 vols. (aquí p. 188, del vol. I). El que encara ignorem és la seva data de naixement.

El 6 de novembre del 1556 Giovan Battista Calvi testava a Barcelona, en un document autògraf i força extens, davant el notari Andreu Miquel Mir. L'enginyer volia deixar enllestits els seus assumptes terrenals per si de cas no sobrevivia al llarg i perillós viatge que l'havia de portar a fortificar alguns enclavaments estratègics de l'imperi de Carles V, al nord d'Àfrica. Malgrat que el seu traspass no va tenir lloc fins nou anys més tard, el 1565, no s'ha localitzat cap altre testament d'aquest important personatge, però forçosament hem de pensar que en va escriure algun de posterior, atès que aquest l'hem localitzat tancat. Es trobava doblegat i meticulosament cosit entre diversos testaments a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. El seu contingut, que avui publiquem en apèndix, representa una important contribució al coneixement de la vida i l'obra de l'enginyer italià, antic col·laborador d'Antonio da Sangallo el Jove i objecte de la nostra tesi doctoral en curs de realització, però aporta, també, nous coneixements sobre la història i l'arquitectura catalanes de mitjan segle XVI. Presentem a continuació una primera aproximació a aquest text inèdit que no esgota les possibilitats ni les conseqüències que puguin derivar-se, properament, d'un estudi més detallat¹.

L'estat actual de les investigacions sobre la vida i l'obra de Giovan Battista Calvi es troba, ara per ara, molt poc avançat. Si bé és cert que darrerament ha aparegut un nombre relativament important d'estudis que hi fan referència de manera més o menys tangencial, aquests no han suposat cap aportació significativa al coneixement de l'enginyer italià. De fet, majoritàriament es limiten a repetir dades conegudes des de molt antic i de vegades s'arrisquen a proposar hipòtesis del tot errònies o mancades de fonament documental, tal i com ja vam tenir ocasió d'evidenciar en un article aparegut en

el darrer número d'aquesta mateixa revista². En canvi, pel que fa al coneixement general de l'arquitectura militar del període als dominis de Felip II, cal destacar la recent publicació d'una excel·lent obra de síntesi a càrrec d'A. Cámara, on s'expliquen amb gran detall diversos aspectes d'aquesta pràctica i on es reconeix la importància de l'activitat de Calvi, «cuyo trabajo es la base de todo lo realizado con posterioridad en las fortificaciones de los reinos peninsulares», en tant que fou el primer enginyer que donà informes globals sobre els projectes defensius de gran part del territori hispànic³. Però les llacunes existents en el coneixement de la seva obra i les omissions incomprendibles que cometen altres historiadors encara són nombroses: no en va, darrerament, s'ha proposat com a lloc de naixement de l'enginyer la vila de Calvi, a Sardenya, quan és conegut des de fa anys el seu origen llombard⁴.

I aquest és, precisament, un dels obstacles inherents a l'estudi de l'arquitectura militar: la possibilitat d'abordar-lo des d'una perspectiva exclusivament històrica, exclusivament tecnològica i urbanística o, en fi, des de la perspectiva exclusiva de la història de l'art⁵. Tal multiplicitat d'imbricacions disciplinàries poden motivar la desatenció a publicacions que ja havien donat resposta a interrogants passats o que havien aportat dades documentals que obligaven a la realització de canvis en les datacions, atribucions, etc.⁶ Per aquest motiu, considerem necessària la realització d'un estudi monogràfic de la vida i l'obra de Giovan Battista Calvi, contextualitzada en el seu moment històric, artístic i cultural, en tant que peça clau del desenvolupament d'aquests tres àmbits a Catalunya. Precisament, el document objecte d'estudi, al mateix temps que il·lumina alguna de les zones ombrívoles que sobre Calvi encara resten, aporta

La presente, quale sono in noue pagine, cioè di n° vno, sino a n. noue, de mia propria mano, la quale cioè l'originale, si lasso in mano de Mosen andrea Miquel mir' not^o pub.^{co} de barzelona serrato et sigillato del mio solito sigillo Et il detto not.^o ne fara publico instrumento, En Barzelona, di et mese, et año, detto di sop.^a

Gio: Batt^a calvi

Figura 1.
Fragment del testament de G.B. Calvi. Fotografia: A.H.C.B.

un cúmul d'informacions interessants per al coneixement de la realitat catalana de mitjan segle XVI.

A part de la informació de caràcter merament biogràfic (descripció del nucli familiar, reconeixement d'un fill il·legítim a Siena, etc.), el document pot llegir-se en tres claus diferents i alhora, com hem dit, complementàries: en clau d'història econòmica dóna raó del sou que Calvi rebia pel seu ofici, de les dificultats i l'endarreriment en la seva percepció (tot i ésser prioritària la seva tasca per a la supervivència territorial de l'imperi), de les pòlisses de crèdit que contractava amb diferents mercaders (majoritàriament catalans) escampats arreu de la geografia espanyola, de les inversions fetes per l'enginyer en *juros* i d'altres pràctiques mercantils: des del préstec sense interessos a un mercader valencià, fins al comerç amb pells de Navarra i àdhuc amb d'altres mercaderies que potser, tal com apuntarem, poguessin tenir vinculacions directes amb la difusió de repertoris formals «al romano». Per altra banda, òbviament, el testament es presta també a una lectura en clau d'història política, a través de la seva correspondència amb l'Emperador i el príncep Felip i de la relació mantinguda per Calvi

ment, malgrat que en alguna ocasió s'ha proposat l'any 1525, sense arguments que sostinguin aquesta hipòtesi ni documents que la fonamentin (P. DE LA FUENTE, op. cit., p. 85). Sembla més raonable endarrerir aquesta data fins a principis de segle, tal i com ja vàrem proposar (vegeu el nostre treball de recerca, inèdit: D. MARTÍNEZ, *Arquitectura civil i militar de mitjan segle XVI a Catalunya: mestres de cases i enginyers del rei*, UAB, 1998, p. 12-13).

5. Un enfocament nou, interessant i molt ben documentat del tema de l'arquitectura militar i de les seves vinculacions econòmiques i polítiques en l'àmbit de Barcelona i la seva corona territorial, pot trobar-se a A. GARCÍA, *Un siglo decisivo, Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Alianza Ed., Madrid, 1998.

6. Se'n poden adduir diversos exemples, però potser el més significatiu té a veure amb la fortalesa de Roses, a l'Alt Empordà: segons P. DE LA FUENTE (op. cit., p. 85 i s.), el projecte definitiu concebut per Calvi responia a la millor adequació possible de l'arquitectura a les necessitats defensives i topogràfiques, sense

perdre de vista les dificultats econòmiques i polítiques amb les quals topà una vegada i una altra. Ll. CORTADA (op. cit., p. 200), sense citar l'autor anterior, afegeix que l'obra de Roses té certes característiques que la posarien en relació amb la ciutadella d'Onzinovi, obra de Michele Sanmicheli (un arquitecte que nosaltres ja havíem posat en l'òrbita de Calvi, si més no pel que fa a l'opció estètica: D. MARTÍNEZ, *El Portal de Mar...*, op. cit., p.168). En canvi, cap d'aquests dos historiadors no varen tenir en compte que des de ben antic es tenia constància de la intervenció de Calvi en les obres de fortificació de Piacenza i que, des del 1991, s'havia descobert un semblança, gairebé idèntica, entre els dos projectes, el català i l'italià (vegeu N. SOLDINI, «Strategie del dominio: la cittadella nova de Piacenza (1544-1547)», a *Bollettino Storico Piacentino*, gener-juny, 1992, p. 11-66). Una circumstància que, en qualsevol cas, ha de servir per testimoniar la gran modernitat (verdaderament qualificable d'avantguardista) de les obres d'arquitectura militar empreses a Catalunya respecte de les de la resta d'Europa, Itàlia inclosa.

7. Vegeu D. MARTÍNEZ, *El Portal de Mar...* op. cit., p. 164 i s.

8. A part de l'autoria documentalment provada del Portal de Mar de la fortalesa de Roses (D. MARTÍNEZ, *El Portal de Mar...*, op. cit.), A. Cámara creu possible que Calvi proporcionés la trassa de la Puerta de las Granadas, a l'Alhambra, vers l'any 1557 (op. cit., p. 143). A més a més, recentment P. Rosser («La actuación de Calvi, Antonelli, Vespasiano Gonzaga y Frattín en las murallas de Alicante en la segunda mitad del siglo XVI a 1490: en el umbral de la Modernidad», vol. II, p. 383), ha fet menció de l'autoria de G.B. Calvi en el disseny del Portal de Montserrat, o del Moll, a Alacant en la data de 1560.

9. A. CÁMARA (op. cit., p. 124) dóna per a aquesta data un sou de 780 ducats, entre el sou pròpiament dit i altres complements i rendes. La historiadora fa una reflexió interessant si tenim en compte les diferències entre mitjan i final de segle: «si comparamos estos salarios de los ingenieros con los que conocemos de los arquitectos, la diferencia es considerable. Francisco de Mora, el sustituto de Juan de Herrera y trazador de las obras reales, en el puesto máximo a que se podía llegar como arquitecto del Rey, ganaba 400 ducados al año [...] No resulta extraño, por lo tanto, la ambición que podía despertar en un buen arquitecto el llegar a ser nombrado ingeniero del Rey, pues aun sin llegar a tener estos altos cargos, cualquier ingeniero estaba mejor remunerado que un arquitecto.»

10. Archivo General de Simancas, Estado, lligall 322. Els documents als quals es refereix A. Cámara (op. cit., p. 122) es conserven a Simancas, sota la signatura Guerra Antigua, leg. 64, fol. 344 i leg. 1319, fol. 169.

11. Per manca d'espai, aquest article no recull amb la deguda precisió l'anàlisi d'aquest document, conservat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i al qual ens tornarem a referir més endavant. No ens consta l'existència de cap altre testament d'enginyer militar d'aquesta època, feta l'excepció del de Juan Bautista Antonelli, el qual queda lluny de la complexitat i profusió de detalls que aporten els dels germans Calvi; fou publicat per L. TORO, «Juan Bautista Antonelli, el mayor», a *Boletín de la Real Academia Sevillana de Buenas Letras*, 1979, núm. 7, p. 41-56. Destaquem, del testament d'Antonelli, les pertinències següents: «un tratado de cosmografía / Ynstrumentos y compases de mi profesión y traças y cartas del Rey y otros papeles que los goarde el heredero [...] un cavallo morzillo con su silla goarnecida de terciopelo y su goaldrapa nueva e manta e jaquina».

amb grans noms de l'època, com ara el duc d'Alba, el secretari Ledesma, el comandant Bernardino de Mendoza o el comptador de l'exèrcit Luis Ortiz. I, en darrer terme, aquella lectura directament relacionada amb la història de l'art en general i amb la història de l'arquitectura en particular, en la qual han de venir a resumir-se les anteriors.

El fet que un enginyer italià com Calvi treballés a Catalunya ja constitueix *per se* tot un fenomen extraordinari, encara accentuat si tenim en compte la rellevància de les poques dades que coneixem de la seva formació; en concret pel que fa a la seva col·laboració a Roma amb Antonio da Sangallo el Jove o l'ús que va fer a Roses del tractat de Pietro Cataneo, *I quattro primi libri di architettura* (Venècia, 1554) en la data, per altra banda sorprenent, del 1552⁷. Si a la formació estètica i intel·lectual que li podem suposar hi afegim la gran itinerància que la seva missió comportava ens adonarem del potencial, quant a la possibilitat de difusió de nous plantejaments estètics, que la seva presència en terres espanyoles suposava; en aquest sentit, el testament enumera les darreres ciutats visitades per l'enginyer: Barcelona (des d'on preveu passar a Orà, Mers-El-Kèbir i Melilla), València, Burgos, Medina del Campo, Valladolid, Cadis, Gibraltar, Granada..., a part, és clar, de totes aquelles altres que no apareixen esmentades en les darreres voluntats però que són ben documentades (des de Perpinyà fins a les Illes Balears, i des de Roses fins a la Corunya). Podria objectar-se que els rígids plantejaments d'una disciplina com l'arquitectura militar no oferien marge a una mentalitat ornamental de tipus renaixentista, però, deixant de banda que la modernitat arquitectònica podia manifestar-se ja d'entrada, i exclusivament, en la tipologia dels edificis —fortificacions en aquest cas, en sintonia amb els models ideals des del punt de vista teòric—, també ens han quedat mostres d'un depurat estil classicista, sobri i auster, en diferents obres ornamentals atribuïdes a Calvi amb graus diferents de seguretat⁸.

És indubtable que, tal com es desprèn del contingut del testament, Calvi no tenia problemes econòmics. El seu càrrec d'enginyer militar, és a dir, d'arquitecte especialitzat en construccions de defensa, tenia un sou altíssim (800 ducats l'any en aquestes dates⁹), a més d'altres privilegis i rendes concedides pel monarca; aquest benestar econòmic, traslluït en la rica indumentària que afirmava posseir, no l'eximia de patir seriosos problemes de salut: els continus viatges que havia d'emprendre, de vegades en condicions de salut penoses, el feren emmalaltir repetidament. Sabem, per exemple, que el mateix any 1556 havia estat un temps a Barcelona convallescent d'una greu malaltia que bé podria ser tuberculosi i que, poc després, escrivia al príncep Felip dient-li que en cas d'haver d'anar a Cadis, tal com li ordenava, no ho podria fer si no era

en llitera. Un document localitzat per A. Cámara ens permet de conèixer algunes peculiaritats del seguici de l'enginyer:

Calvi viajaba en 1556, además de con sus criados, con cuatro cabalgaduras, vestidos y aderezos, algunas joyas de oro y plata por valor de doscientos ducados, y otros ducados en dinero para sus gastos¹⁰.

Precisament els problemes de salut i els viatges, sobretot aquests darrers quan havien de produir-se per mar, eren motius que justificaven l'escriptura de testaments. Podem sospitar que la majoria dels enginyers els escrivien ells mateixos, o els tenien ja escrits prèviament, i els anaven dipositant davant notari quan creien que l'ocasió ho mereixia amb les modificacions pertinents, ja que aquest no és l'únic cas que hem trobat d'un enginyer que redacta un testament autògraf, llarguíssim i ben detallat, en unes circumstàncies molt similars. Ens referim al testament de son germà, Fermo Calvi, de qui fins ara es desconeixia l'existència¹¹.

El testament està molt ben conservat —tret de lleugeres deturpacions en el darrer foli—, escrit en un italià molt llegidor i farcit de castellanismes i catalanismes que denoten un llarg període al servei de la monarquia hispànica. Els nou folis recullen un cúmul d'instruccions adreçades al mercader de Barcelona Joan Bosch, a qui Giovan Battista Calvi nomena com el seu marmessor principal (entre d'altres que apareixen nomenats, tant pels assumptes d'Espanya com pels que s'haurien de negociar a Itàlia), per tal que reculli les moltes i molt diverses quantitats de diners que pertanyen a l'enginyer (en conjunt per valor de més de set mil lliures) i les dipositi a la Taula de Canvi de la Ciutat Comtal, d'on hauran d'ésser trameses, en cas de mort, als parents de Roma; la seva mare Anna de Calandri (el pare, de nom Antonio, ja era mort en aquesta data), i els seus germans Giovan Fermo, Giovan Antonio i Lucrècia n'eren els principals beneficiaris.

La família de Giovan Battista Calvi surt per fi, d'aquesta manera, de l'anonimat en què fins ara es trobava i planteja temptadores incògnites sobre la figura de l'enginyer i sobre les valoracions que de la seva obra han fet diversos historiadors. Perquè, tal vegada, caldria atribuir alguna part de la ingent obra desenvolupada per l'enginyer «Calvi» a Espanya no pas a Giovan Battista, sinó a Giovan Fermo o fins i tot a Giovan Antonio, ja que a tots tres els hem pogut trobar amb la qualificació d'*enginyers del rei* en diferents documents¹². A més, ens consta positivament que la confusió s'ha produït en diverses ocasions, per exemple: F. Fornals esmentava un document segons el qual el mestre de cases Rafael Coll viatjava a Perpinyà, l'any 1567, per rebre ordres de Calvi sobre la continuació de

les obres del castell de Maó. Tanmateix, Giovan Battista havia mort dos anys abans a la mateixa ciutat de Perpinyà i per aquelles dates era Fermo Calvi qui dirigia les obres de la fortificació, tal com aquest assegurava en el seu testament de l'any 1570, en qualitat de «maestro maggiore»¹³. Malgrat que tots dos càrrecs, el d'enginyer i el de mestre major, no eren directament homologables, cal no perdre de vista que en altres ocasions Fermo sí que apareix documentat com a enginyer i que, a més a més, són ben coneguts els casos d'altres enginyers militars amb graus diversos de parentiu: així els Antonelli, els Fratin, els Campi, Locadelo, etc.¹⁴

Però els germans Calvi encara aporten altres dades d'interès per a l'estudi de l'art català del segle XVI: ja hem dit que Giovan Battista havia col·laborat amb Antonio da Sangallo el Jove a la façana del palau Farnese de Roma¹⁵; però cal afegir-hi no només el fet ignorat fins ara que tots dos enginyers tingueren tractes diversos amb el pintor italià Pietro Paulo da Montalbergo (actiu a Catalunya entre el 1548 i el 1587¹⁶), sinó també quelcom nou: un tal «Firmo de Calvis de Caravaggio», que ara ja podem identificar sense dubtes amb el germà de l'enginyer, apareixia mencionat en el testament del germà i col·laborador principal del jove Antonio da Sangallo, el també arquitecte Giovanni Battista da Sangallo (més conegut per Francesco o *il Gobbo*), l'any 1548¹⁷. Per si encara fos poca la vinculació dels Calvi amb els Sangallo, en el testament de Giovan Battista que avui reproduïm figura com a marmessor dels assumptes de l'enginyer a Roma un tal «Mastro Nardo de Rossi», a qui hem pogut identificar amb un altre dels col·laboradors importants de l'empresa sangallesca: l'escultor florentí Nardo di Raffaello de Rossi, nebot d'Antonio da Sangallo el Jove i autor, entre d'altres, de les finestres de la planta noble del palau Farnese; una obra en la qual també treballà Giovan Battista Calvi¹⁸. Una sèrie de dades, per tant, que ens permeten començar a valorar amb certa mesura la importància de les intervencions d'aquests arquitectes a casa nostra.

Perquè, en efecte, els enginyers militars eren gairebé els únics professionals de la construcció que a Espanya podien rebre en aquestes dates la consideració d'*arquitectes* amb la mateixa càrrega intel·lectual que el terme duia associat en terres ita-

lianes. La seva formació teòrica era molt elevada i estava sotmesa a contínues actualitzacions, modernitzacions en podríem dir, en sintonia amb el gran desenvolupament teòric i pràctic que l'art de la guerra experimentà en aquest segle. A part del contrast, quant a mentalitat gens tradicional, que l'obra construïda pels enginyers militars implicaria en relació amb la resta del panorama de l'arquitectura cincencentista hispànica, val a dir que on millor es traduïa la capacitat projectiva i dibuixística d'aquests, així com l'habilitat en el reconeixement del terreny, l'organització de les etapes constructives, etc., era en les traces que periòdicament sotmetien al judici del Consell de Guerra i, en darrera instància, del propi monarca. Lamentablement, en comparació amb les traces fetes per altres arquitectes d'edificis civils i religiosos del segle XVI, de militars se n'han conservat relativament poques¹⁹. I el testament de Calvi ens proporciona una prova del perquè. Vegem-la.

Tots els béns materials que Calvi posseïa havien de ser venuts pel mercader Bosch, el qual depositaria a la Taula de Canvi barcelonina les quantitats que en resultessin. En conjunt es tractava de roba, estris diversos d'una petita vaixel·la d'argent —dels quals especifica la seva manufactura barcelonina—, cartes, escriptures i, també, les traces pròpies del seu ofici. Respecte de les cartes (del rei i d'altres particulars) i les escriptures, manava que fossin enviades als seus parents de Roma, en canvi, en referència a les traces ordenava, de forma categòrica, el que Bosch n'havia de fer: «les traces, cremeu-les». En tant que documents amb un alt valor estratègic, era perillós que caiguessin en mans de qualsevol persona. Malgrat que era conegut de feia temps el secretisme i la confidencialitat amb la qual es creuava la correspondència entre el monarca i els seus enginyers, sovint xifrada, no es tenia fins avui constància documental d'una pràctica d'aquest tipus, si més no fins on nosaltres hem pogut esbrinar. Sigui com sigui aquest gran obstacle per a la investigació, que es tradueix en una escassetat important de traces de Calvi i que revaloritza les poques que se'n conserven (majoritàriament a l'arxiu de Simancas, creat per Felip II amb aquesta finalitat de salvaguarda), no fa sinó augmentar el prestigi i l'atractiu d'aquestes construccions del Renaixement.

12. Archives Departementales des Pyrénées Orientales, Perpinyà, signatures 3E3/697, fol. 346 i 3E3/691, fol. 172, totes dues informacions provenen de sengles rúbriques notarials amb data del 1567. Altres casos de germans que compartien professió (els Fratin, els Antonelli, etc.) poden trobar-se recollits a A. CÀMARA, *Fortificación y ciudad...*, op. cit., p. 46 i s.

13. Vegeu F. FORNALS, op. cit., p. 64. Una anàlisi més detallada de les diferents dades que han contribuït a aquesta confusió, juntament amb la transcripció íntegra del testament de Fermo, podeu trobar-la a D. MARTÍNEZ, *Arquitectura civil i militar...*, op. cit., p. 39 i s. i p. 213-222.

14. A. CÀMARA, op. cit., p. 127 i s.

15. G. GIOVANNONI, *Antonio da Sangallo il Giovane*, Tipografia regionale, Roma, 1959 (2 vols.), aquí p. 393 del vol. I.

16. Vegeu infra, nota 22.

17. G. GIOVANNONI, op. cit., p. 400 del vol. I. Fermo apareix en el testament com a testimoni, juntament amb «Gregorio de Benue-nutis presbitero lucano, Johanne de Capparellis, M.ro Antonio Fantoni florentinis, Sebastiano Cauini de pistorio, Lucca Johannis clerico florentino [...], et Johanne de Sancta Agata quondam Jac. Lapidica, ac magistro Paulo quondam Bernardi bergomense turnitore testibus.»

18. G. GIOVANNONI, op. cit., especialment p. 89 i p. 100.

19. Vegeu-ne un recull important al catàleg de l'exposició *Felipe II, un monarca y su época: los hombres y las tierras del Rey*, Valladolid, 1998.

Apèndix documental

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Notarial III-6, any 1556²⁰

A di vi de novembre 1556 en Barcelona,

Memoriale de tutto quello che io Gio. Batt.^a Calvi romano Ingegniero di sua M.^{ta} tengo et possedo in questo regnio di Spagna, et di quello che mi si deve, de mio salario, et da altri particolari, et sarà notato alcune polize che tengo et il titolo del mio ofizio, le quale lasso en poder del Sor Juan Bosch mercante en Barzelona, con conditione che quanto i miei tutori et curatori, ne havessimo di bisogno, così in vita como in morte le possono vedere, como a loro piacerà et convenirà ali negotii che ococeranno, et qui sarà notato la Ultima Volunta mia et Testamento che io lasso, che si abia da fare, dapoi la mia morte, quando piacerà a la Bonta de Idio che sia, Et questo voglio che sia valido como vero et Ultimo Testamento, che havendomi N. S. Idio concesso la Vita con la sanita dela mente sino a questa hora, et havendo, per ordine de la M.^{ta} del re de Spagna N. S. de passare in Barberia, a la citta de Orano, Mazalquebir et Melilla, a, fortificare quelle piazze, o, voluto como cristiano prima racomandarmi al omnipotente Sor Idio et al suo Unigenito figliolo Jesu xto, et dipoi lassare la magior claritia che mi sarà possibile dele poche facultà che tengo: et ultimamente lassare ordinato: chi ada essere mio ereditario, Et dela mia ultima volunta, dove qui di sotto sarà notato, ciascuna cosa particolarmente al suo loco:

Primo Io tenia in la taula de questa citta de Barzelona, cinquecento novanta nove lire et dieci nove soldi di questa moneta, le quali o prestate gratis al Sor Guglielmo Quirzes: et gliele girai in la medesima taula a quatro del presente mese de novembre 1556, et il detto Quirzes mi promette de rimetterli in la medesima taula in mio nome, per tutto febraro proximo che viene, come apare per una poliza di sua mano che mi a fatto, la quale resta in mano del sudetto Sor Bosch.

Item io tengo en Valenzia in una partita quatrocento sesanta lire di quella moneta de Valenza, en mano del Sor Bernat Simo, al presente Rationale di quella citta, le quale 460 lire cobro el

detto Sor Bernat da Pere Noguer il // quale teneva di mio, circa mille lire che in mio nome haveva dato a cambio, et così como si cobro una partita di esso cambio io diedi ordine che il detto Pere Noguer, dessi y denari al Sor Bernat, et così il detto Sor Bernat, cobro le sopra dette 460 lire et le smerzo como mi scrisse per una carta sua, la quale resta in mano del sudetto Bosch: dove mi dice che sempre che io vorro y miei danari et il frutto di essi che meli inviara con el primero aviso io, o, scritto, al detto Sor Bernat, darli paghi ala persona che dira el Sor Galzeran Desclerga, et al detto Sor Galzeran, o, datto ordine che li ponga en la taula dela citta con el primo aviso del detto Sor Bernat, in mio nome, fu presente aqusto ordine del detto Sor Galzeran: el sudetto Sor Juan Bosch.

Item tengo en la detta citta de Valenzia un Restante che se mi deve, de quelli denari che cambiava per me, Pere Noguer como tengo detto nel capitolo di sop.^a: la qual summa, non poso così sapere apunto inpero credo che siano in circa a ducento cinquanta scudi, questi denari Pietro Noguer li ada cobrare da un Fenollar, como apare per sue carte che mi a scritto le quali tutte stano en poder del Sor Pietro Cazador, qui en Barzelona Et lui sta informato di questo negotio, cobrandosi detto denari el Sor Bernat Simo, tiene mio ordine de Inviarli al sudetto Sor Galzeran Desclerga, il quale se ade poner en la taula de Barzelona, como sta detto di sop.^a.

Item tengo en Burgos cinquecento cinquanta scudi en mano del Sor Fran.^{co} Sedano mayordomo de la Artiglieria de su Mag.^t li quali denari lui li a riscossi per me, dele mie paghe de Undeci mesi cioe del primo de febraro del anno 1554 sino al postrero de decembre del detto anno che sono li detti undeci mesi a ragion de scudi cinquanta al mese, che fano la sop.^a detta summa, de scudi, 550. Li quali cobro per virtu de un poder che io li diedi en causa propria, li quali denari lassai che si ponessino in una compagnia, dela inpresione, li de Burgos; che faceva il detto Sedano et il contador de la Artiglieria, Luis Ortiz²¹ et Martin Caro del Rincon pagador dela detta Art.^a de sua M.^{ta}, como apare per un conocimiento de mano del detto Sedano, il quale resta in mano del sudetto Sor Bosch, et ancora si potra vedere, per due carte del contador Luis Ortiz, dove dice che // li detti cinque-

cento cinquanta scudi stanno cobrati et posti in la detta compag,^a et che si sperava buona garantia, et che quando io havessi di bisogno de danari che melii Inviaria liquial carte, restano medesimamente en mano del detto Sor Bosch, io scrivero avanti la partita mia che mi Invi li miei danari, et ne scrivero al S.^{or} secret.^o Ledesma, che mandi che mi siano pagati, et si havera garantia, che mi diano la parte como e de ragione, et a Idio piacendo, che si cobrino che si pongano en la taula di questa citta de Barzelona, in mio nome come di sop.^a

Item tengo en Medina del Campo in mano del Sor Miquel Codina trecento ducats li quali a cobrato per me in questa ultima feria de maggio del 1556 come apare per una sua carta, o, de suo Azedor de xxi de agosto proximo passato de 1556 la quale, o, data a Guglielmo Quirzes con il quale, o, fatto partito che mi remettera la medesima summa cioe lire 330 de Barzelona, en la taula de Barzelona per tutto febraro proximo che viene, et io le o dato poder et in suo nome a Juan de Orbea, che li possa cobrare dal sudetto Sor Miquel Codina et tengo poliza del detto Quirzes, la quale sta junta, con la poliza che tengo detto di sop.^a dele 599 lire 19 soldi che io li o pristato gratis²².

Item tengo en Juro en Castilla, seicento ducats di questa manera che io teneva nel Banco deli Afeitati, li detti sei cento ducats, et lassai un poder al Sor Fernando de Somonte che li cobrasse dal detto banco et ne comperasso tanto juro, como apare per un apoliza di sua mano, fatta in Valladolid, a xxvi de julio 1554. La quale resta in mano del detto Sor Bosch, et cosi il detto Sor Fernando cobro li sudetti danari dali afeitati, et compero el juro come si vede, in doi carte sue, che restano in mano al detto Bosch: dove dice haver cobrato il frutto di detto juro et che me lo inviaria con el primero aviso, et che corre il frutto di detto juro dal principio da Agosto del anno 1554, del qual frutto io non o ricevuto cosa niuna, io li scrivero avanti la mia partita, che invii il detto frutto in mano del Sor Juan Bosch, el quale si ada poner // in la taula dela presente citta de Barzelona, et che di presente domandi in mio nome, il detto Bosch la cedula de la compera del detto juro, et vedere se sta comperato in mio nome, et quando non fusse in mio nome, en tal caso si abia da cobrare da lui seicento ducats, che li diede il Banco deli Afeitati, et in

caso che si riscotino che si mettino in la sudetta tavola de Barzelona como di sop.^a, e, detto, overo che il detto Sor Fernando faccia una reconoscenza che questo juro, e, mio²³.

Item tengo quaranta ducats en poder de Miquel Codina di questa manera, che ritrovandomi a la fin del mese de julio del 1554 in Medina del Campo; de camino para Cadiz, Gibraltar, Granada et Valenzia dove andavo per ordine de sua M.^{ta}, pregai al detto Miquel Codina che mi facessi una poliza de credito para Sevilla, de ducats cinquanta in caso che io ne havessi di bisogno, et cosi me la fece, para Rafael Codina suo hermano, quando io fui en Sevilla non ebbsi di bisogno de detti danari, et pregai al Rafael Codina che per virtu de la poliza de suo hermano, mi facessi unaltra poliza de credito per Cadiz, Et cosi la fece, para Jaume Ponz Casademont. Io fui a Cadiz, et ebbsi dieci ducats, li quali io presi et ne feci carta de pago di mia mano, et pregai al detto Casademont, che per virtu dela poliza de Rafael Codina, che deli quaranta ducats che restavano sino a la summa deli ducats cinquanta, che mi facessi una poliza de credito deli detti ducats quaranta per Valenzia, et cosi me la fece para Pietro Noguer. Io fui in Valenzia et non ebbsi de bisogno de detti denari, di sorte che de la poliza de Miquel Codina, mi son valuto solo de dieci ducats, che mi diede Casademont en Cadiz, Hora Miquel Codina mi aposto debitore deli ducats cinquanta, et sia cobrato da Pietro Noguer dei miei denari che haveva dato a cambio, donde viene atenere de mio ducats quaranta, io li, o, scritto doi duplicate, credo che conosera la verita, et quando non li voglia restituire lasso che il sudetto Sor Bosch li cobri, et che si ponghino en la sudetta taula de la citta como tengo detto di sop.^a //

Item mi deve sua M.^{ta} del soldo de mi salario tutto quello che, o, servito dal ultimo de maggio del presente anno del 1556 sino a questa hora presente, et de piu quel tanto che io servito, come pare, per la copia de la ultima carta de pago che io o fatto, et come si potra vedere neli libri dela contadoria de la Artileria de sua M.^{ta} a ragion de scudi cinquanta al mese come si vede nel titolo del Asiento del mio ofitio firmato dela mano de sua M.^{ta} il qual Asiento lasso con le altre scritture al sudetto Sor Bosch et similmente lasso la copia dela ultima carta de pago che io feci como sta detto di sop.^a.

20. El document fou obert a petició nostra pel Servei de Conservació de l'Arxiu d'Història de la Ciutat de Barcelona, a qui agraeixo les facilitats donades. Un encapçalament a la coberta en llatí, que no transcrivim, explicita el nom del testador i del notari, entre d'altres. Consta en total de 5 folis escrits per l'anvers i el revers, numerada cada plana amb un número al marge superior esquerre.

21. Luis de Ortiz era comptador de l'exèrcit i una ment preclara pel que fa a analitzar la crítica situació econòmica de l'Imperi i plantejar vies de redreç, les quals presentà a Felip II en un cèlebre memorial l'any 1558. Una de les més espectaculars, sense dubte, davant el menyspreu en què eren tingudes les arts mecàniques, era «que todos los que al presente son nacidos en estos años, de 10 años abajo, y los otros que nacieren de aquí adelante para siempre jamás, aprendan letras, artes o oficios mecánicos, aunque sean hijos de Grandes y de caballeros y de todas suertes y estados de

personas» (citat per M. FERNÁNDEZ, *Felipe II y su tiempo*, Espasa Calpe, Madrid, 1999, 9^a ed., p. 163-176, aquí p. 170).

22. Segons aquest paràgraf, Calvi havia cobrat 300 ducats arran d'alguna venda feta a la important fira de Medina del Campo, però no es menciona el tipus de mercaderia. Sabem, perquè ho diu el testament més endavant, que en una altra ocasió Calvi volia mercadejar amb quinze pells de Navarra (vegeu infra). És a dir, que aprofitava les facilitats que li proporcionava la seva professió per obtenir altres guanys, tal com està documentat amb altres enginyers italians, per exemple Olgiati (vegeu S. LEYDI, *Le cavalcate dell'ingegnere. L'opere di Gianmaria Olgiati, ingegnere militare di Carlo V*, Ed. Panini, Modena, 1989, p. 39 i s.). La pregunta que hem de fer-nos, amb molta cautela, però, és la següent: pot ésser que Calvi mercadegés amb estampes i gravats renaixentistes? Si fos així, ens trobaríem davant un cas veritablement interessant pel que fa al panorama artístic

catà i espanyol. Malgrat que és impossible assegurar-ho, cal apuntar alguns indicis que senyalen en aquesta direcció i que tenen com a protagonista el pintor italià Pietro Paolo da Montalbergo (documentat entre el 1548 i el 1588). Se sap del cert que Montalbergo exportava estampes del seu país natal i que després les venia als seus col·legues de professió catalans, amb els quals de vegades, fins i tot, establia societats mercantils (vegeu J. GARRIGA, «Pietro Paolo da Montalbergo, pintor italià, ciutadà de Barcelona», a AA.DD., *Miscel·lania en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, vol. II, Barcelona, 1999). I també hem pogut saber, per una banda, que Giovan Battista Calvi, el pintor Montalbergo i el mercader Guillem Quirzes (el qual també apareix mencionat en el nostre testament en la venda feta a Medina del Campo) feien negocis amb xifres exorbitants el 1557, just l'any següent de l'escriptura de les darreres voluntats de Calvi. Per altra banda, no deixa de ser significatiu que el germà de Giovan Battista, Fermo, fos nomenat per Montalbergo

com el seu marmorser a Roma molts anys després, en la dècada dels anys vuitanta (vegeu J. GARRIGA, «Pietro Paolo da Montalbergo...», op. cit., i D. MARTÍNEZ, *Arquitectura civil i militar...*, op. cit., p. 44 i s.).

23. Hem pogut saber, a partir de rúbriques notarials dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, a Perpinyà, d'altres inversions fetes per Giovan Battista Calvi l'any 1563: el dia 11 de novembre «m^o Joan Antoni Arnau donzell de Perpinyà ven a carta de gravia a m^o Joan Baptista Calvi enginyer major de Perpinyà quatre pessas de terra las tres al terme de St. Joan y laltre al terme de Varnet S.J. a la costa per St. Joan en lo que sera venut per 650 lliures». Només tres dies després, «m^o Jaume Elsa vey de Perpinyà ven a m^o Joan Baptista Calvi Enginyer del Castell Major de Perpinyà un camp de 6 cantonadas al terme de Varnet», i, finalment, el dia 17 de novembre, «lo dit Elsa ven a dit Calvi una vinya al terme de Mallolas ab oliveres de vi». Vegeu-ne una contextualització a D. MARTÍNEZ, *Arquitectura civil i militar...*, op. cit., p. 31.

Item sua M.^{ta} mi deve qui in Spagna una piazza de scudi quindici al mese, la qual piazza io teneva en Milano, et mi fece mercede a di passati, che mi fussi pagata en Castilla, como si vede per una carta di sua M.^{ta} dove mi fa la mercede, la quale lasso al detto Sor Bosch, en la quale sua M.^{ta} manda che mi corra la detta plaza de la data dela carta en adelante, che, e, a xiii de setembre del presente anno del 1556, data en Gante, et resta in mano la detta carta al sudetto Sor Bosch²⁴.

Item sua M.^{ta} mi deve, le paghe de la sop.^a detta plaza, la quale mi fece mercede che io la gozassi continuamente, dapoï che io mi parti de Italia, como davanti, tenendo rispitto a miei servitii che o fatti in Italia, et particolarmente la fabrica del Castello de Piacenza, dove semi deve quatro anni et mezzo a ragion de scudi quindici al mese monta ottocento et dieci scudi et quando sua M.^{ta} mandassi pagarmeli mi contento di ricevere per li ottocento et dieci scudi, solo cinquecento, porche li trecento et dieci, mi son servito en Italia de Algune cose le quali me ne consciencia Et mi contento lassare li scudi 310²⁵.

In la Curugnia el señor don Bernardino de Mendoza, per ordine del Sor Duque de Alva mi fece dare ducento scudi abuon conto de mi salario, deli denari dela Armata che si fice per passare // sua M.^{ta} en Inglaterra²⁶, questi denari non credo che si abino posti a mio debito nel libro del pagator dela Artileria, Io per scarico de mi consciencia lasso che sia Avertito detti contadori, et pagatori et piacendo a su M.^{ta} che si discontino di quello che mi si deve en Milano.

Item lasso in mano del Sor Bosch sop.^a setto doi cascie, en la una dele quali saranno le robbe seguenti cioe una gualdrappa per la Mula un sayo de rascia fiorentina, una cappa nova con una fascia de terzo pelo, repartita en tre fascie, dala parti di fuori, et di dentro una fascia de raso, un sayo de veluto novo con la medesima guarnitione dela cappa, una beretta de veluto nova, quatro piatti et una scudella et una saliera de Argento de la marcha de Barzelona, che pesano tutti insieme in circa, a, sette marchi de Argento, un cuscino de veluto, et un paro de scarpe de veluto nuove, en laltra cascia non vie robba de momento, solo alcune camiscie de poco valore, un paro de lenzuola, et altre frascherie di tela, alcune trazze, e certi mazzi di lettere, de sua M.^{ta} et de altri particolari, In caso che N. S. Idio faccia altro di me, lasso che il sudetto Sor Bosch venda ogni qualunque cosa che sara in

le dette case, et ponra lo que si cavara in la sop.^a detta taula de Barzelona, et le trazze, abruciarle, et le lettere inviarle a Roma a miei fratelli²⁷.

Item tengo en Valladolid in casa deli afaitati, una maletta in forma de tamburo, con diverse robbe mie, et fuori dela maletta lassai a Fran.^{co} Sangiuliano cassieri nel detto banco, cinque dozene de pelle di Navarra²⁸, et un giacho de maglia io scrivero al detto San Giuliano che venda le pelle, et il giacho, et che invii y dinari al sudetto Sor Bosch il quale li abia da poner en la sudetta taula de Barzelona et dela maletta, overo baul, lassarlo nel medesimo luoco durante mia vita, et in caso di morte, lasso che il sudetto Sor Bosch le faccia portare qui en Barzelona, Et inviarla a Roma a miei fratelli, per esserni dentro algune scritte. //

Qui disotto sara notato il Testamento et ultima volunta mia, et quello che io lasso cosi en Spagna come en Italia, et che si abbia da repartire del modo et forma seguente, di quello che io tengo en Spagna lasso por curatori et tutori di questo testamento il Mag.^{co} Sor And.^a de Biure, S.^{or} de san Giorgio²⁹, il Sor Juan Bosch sop.^a nominato, il Sor Pere Bernat Codina, il Sor Pietro Cazador, il Sor Guglielmo Quirzes, et il Sor Galzeran Desclerga, o, la Maggior parte, et in Italia, il Mag.^{co} et R.^{do} Sor Gio. Batt.^a del Cavaliere canonico de s.^{to} Pietro di Roma et Maestro Nardo de Rossi.

Primo lasso che sia datto al ospedale di questa citta de Barzelona cinquanta ducati de [falta]

Item lasso che sia destribuito a doi donzelle di Barzelona, di buona fama e [falta] bisogniose, lire quindici per ciascuna, per aiuto de casarsi.

Item lasso che sia distribuito lire dieci in opere pie, et limosine et fare pregare N. S. Idio che abbia misericordia ala mia anima.

De tutto il restante, che io tengo en Spagna, lasso che sia Inviato a Roma con quel piu avantaggio che si potra como parera, Ali tutori sop.^a detti, o, a la maggior parte, li quali si habino a far dare en poter de mia Matre Madonna Anna de Calandri, moglie che fu di Ant.^o de Calvi mio padre et de Gio. Fermo et Gio. Ant.^o miei fratelli, li quali anno da essere eredi universali de ogni mia cosa, ma voglio che non possino, manegiare questi ne li beni miei proprii che io tengo in Roma, senza interventione et consentimento del R.^{do} Sor Gio. Batt.^a del Cavaliere et maestro Nardo de Rossi miei tutori. Il quale voglio che si riparta dela maniera seguente.

24. Aquesta carta era firmada per Carles V, qui passà per Gant en viatge de retorn cap a Brussel·les, ja que en aquestes dates el príncep Felip es trobava a Castella. La regència del futur rei prudent es caracteritzada per una intervenció directa en tots els assumptes referits a la defensa del territori, encara que sota la supervisió de l'Emperador.

25. D'aquest paràgraf, més que recordar la generositat i honestat demostrades per Calvi, cal ressaltar les quantitats reclamades pels serveis prestats a les obres de la ciutatdella de Piacenza, una obra en la qual intervingueren alguns dels arquitectes italians més importants del moment, especialment a finals de la dècada de 1540. Calvi no només revela que cobrava un sou força menor (15 escuts al mes o, el que és el mateix, 180 escuts l'any a finals de la dècada dels 40, enfront dels 800 ducats anuals de l'any 1556), sinó que també demostra que

la seva intervenció a Piacenza fou considerable. Al respecte, vegeu N. SOLDINI, op. cit., i B. ADORNI, «Progetti e interventi di Pier Francesco da Viterbo, Antonio da Sangallo il Giovane e Baldassare Peruzzi per le fortificazioni de Piacenza e di Parma», dins AA.DD., *Antonio da Sangallo il Giovane: la vita e l'opera*, Atti del XXII Congresso di Storia dell'Architettura, Roma, 1986, p. 349-372.

26. L'estada a la Corunya tingué lloc l'estiu del 1554, des d'on Felip II s'embarcà rumb a Anglaterra per casar-se amb Maria Tudor amb un seguici que incloïa diversos nobles, entre ells l'esmentat duc d'Alba. Bernardino de Mendoza, germà de Diego Hurtado de Mendoza, era el comandant de les galeres espanyoles. Vegeu al respecte H. KAMEN, *Felipe de España, Siglo Veintiuno*, Madrid, 1997, 7^a ed., aquí p. 48 i p. 56. Calvi havia viatjat a Galicia acompanyat, cosa inusual, per un dels seus mestres de cases preferits, el català Ra-

fael Coll, vegeu-ne el comentari a D. MARTÍNEZ, *El Portal de Mar...*, op. cit., p. 158.

27. No són gaire nombroses les traces conservades de G.B. Calvi, especialment si les comparem amb les d'altres enginyers militars menors en importància però posteriors cronològicament. Les més conegudes i publicades són a l'Archivo General de Simancas, però també en vam localitzar algunes d'inèdites (projectes per a la construcció del baluard de les Drassanes de Barcelona) al propi Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, vegeu D. MARTÍNEZ, *Arquitectura civil i militar...*, op. cit.

28. Vegeu supra, nota 22.

29. Fou precisament aquest any 1556 quan Andreu de Biure, senyor de Sant Jordi, va prendre diversos papers i traces a Bartomeu Sabater, el mestre de cases que realitzà el Portal de Mar de la fortalesa de Roses,

Primo che de la quantita de denari che sara inviata di Spagna, da miei tutori si abbia da comperare censi, o, proprietaria, como parera a mia madre tutori et fratelli et questo si abbia sempre a mantenere durante la vita de mia madre et dipoi la sua morte, vesti de la medesima maniera, sino atanto che Gio. Ant.^o mio fratello minore sia di eta di trenta anni, et alora si possa fra miei fratelli ripartire como a loro piacerà.

Item lasso che il censo che io tengo sop.^a y beni de s.^{to} Spirito di Roma, che dela medesima maniera, si abbia da conservare, et mantenere, como sta detto nel capitolo di sopra.//

Item che li frutti che si caveranno, ciascun anno dele sopra dette proprietaria, si abino da consegnare, en un banco, o, altra parte sicuro, a eletione de mia madre tutori et fratelli, o, de la maggior parte, sin atanto che sia la summa de cinquecento scudi de oro, et questi si abino da consegnare a Lucretia mia sorella per aiuto della dote, oltre aquello che tiene dela parte di suo padre.

Item lasso a la detta Lucretia mia sorella, che deli denari que tiene al presente mia madre, en mano deli frutti del censo que io tengo en s.^{to} Spirito, si come me a scritto que tiene, que quando si maritara detta mia sorella que se li dia trecento scudi de oro.

Item lasso que del restante deli frutti que tiene mia madre in mano, ovvero de danari que alcune volte, o, inviato a mia madre et fratelli, o di qualsivoglia facultà mia, sia distribuito ducento scudi in opere pie de la forma et modo que qui dabasso se dira.

In maritare quatro donzelle native de Roma, di buona fama, a eletione de mia madre, ovvero de mia sorella et fratelli, si abbia da repartire scudi cento, cioe scudi venticinque per ciascuna.

Al ospitale de s.^{to} Spirito de Roma scudi venti, et al ospitale de s.^{to} Giacomo de li incurabili di Roma, scudi trenta.

A fare dire beni per lanima mia scudi dieci.

A le doi figliole de Maestro Paulo Merigi scudi dieci per ciascuna, et il restante deli scudi trenta, sino a la sop.^a detta summa, de scudi ducento, mia madre ovvero miei heredi li abbino a distribuire, a loro modo en opere pie³⁰.

Item lasso que dela mia parte que mi toca, dela heredita di mio padre que mia madre durante sua vita sia signora et Patrona, del tutto, et dipoi dia de miei fratelli.

Item lasso que durante la vita de mia madre, sia s.^{ora} et patrona deli frutti deli beni que tengo et che si comperaranno, consignando primieramente li cinquecento scudi per la dote di

mia sorella, come tengo detto di sopra, et dipoi la morte de mia madre, sino a tanto che Gio. Ant.^o mio fratello minore sia in eta de trenta anni, voglio que li detti frutti si abbino da repartire, ygualmente fra detti miei fratelli.

Item voglio que si procuri di sapere si in Siena vie notitia de un figliolo, o, figliola, di Virginia Salvi, il quali credo que sia mio, perche risto gravida a la mia partita, quando io venni in Spagna, per ordine de sua M.^{ra}, ma era de tanto poco tempo que non si poteva sapere, dapoi sucesse // la perdita di Siena. Io non, o, mai potuto sapere quel que ne sia stato, solo, o, inteso que al tempo que si perde Siena, que la detta Virginia era gravida. In questo caso voglio que certificandosi mia madre ovvero y miei tutori, et fratelli, que sia nato figliolo, o, figliola, della detta Virginia Salvi que seli abbia da consignare de beni miei [falta] si voglia parte, cinquecento scudi, et questi ponerli en al- [falta], o, proprietaria sicuro, que si vada acresentando y frutti [falta] que sia in eta de dieci otto anni, et que sino aquesta eta [falta] essere ato in casa de mia madre et de miei [falta] heredi a loro spese, tanto del viato como del vestito³¹.

Le Polize et lettere missive que, o, detto di sopra, que lasso al sudetto Juan Bosch, sono in tutto n.^o xi^o le quali scritte in caso que il sudetto [Joan Bosch] morisse, voglio que esse scritte si diano al Sor Pietro Cazador medesimo efetto que di sopra sie detto, et in caso, que esso [falta] morisse voglio que [falta: se li donin a Galzeran Desclerga]... la presente, quale sonno in nove pagine, cioe di n.^o uno, sino a n.^o nove, de mia propria mano, la quale cioe loriginale si lasso in mano de Mossen Andrea Miquel Mir not.^o pub.^{co} de Barzelona serrato et sigillato del mio solito sigillo et il detto not.^o ne fara publico instrumento, en Barzelona, di et mese, et anno, detto di sop.^a.

Gio. Batt.^a Calvi

segons disseny de G.B. Calvi, vegeu D. MARTÍNEZ, *El Portal de Mar...*, op. cit.

30. Ignorem en quina art pogués ser «mestre» aquest Paulo Merigi, però malgrat aquest desconeixement, no ens podem estar de plantejar una interessant hipòtesi: que Calvi tingués relació, de coneixença o de parentiu, amb els pares o oncles del célebre pintor Caravaggio (1571-1610). Com és sabut, la família dels Calvi, malgrat que posteriorment es traslladà a Roma, era originària de Caravaggio, a la Llombardia, la ciutat natal del famós pintor Michelangelo da Merisi. Ignorem la professió del pare de Calvi, Antonio, però no podem descartar que, tal com era tradicional, el fill aprengué l'ofici del pare i que aquest tingués a veure amb la construcció. El pare del pintor Caravaggio s'anomenava, curiosament, Fermino (morí el 1577), i ja els biògrafs siscientistes li pressuposaven, precisament, l'ofici de mestre de cases. La complexitat

de la branca familiar dels Merisi de Caravaggio (un cognom per altra banda freqüent en aquesta ciutat) ha estat posada de relleu, amb abundant documentació, per M. CINOTTI, *Caravaggio la vita e l'opera*, Bergamo, 1991. Val a dir que, en aquesta obra, no apareix cap Paulo de Merigi, el qual, en cas de ser familiar del pintor, hauria de precedir-lo en una o dues generacions. Sí que tenim constància, en canvi (G. GIOVANNONI, op. cit., p. 404), de la presència a Roma, en el cercle de Sangallo, d'un Giulio de Americis de Caravaggio, però, en qualsevol cas, ara per ara no se'n pot concloure res de segur d'aquests indicis.

31. El testament de Fermino Calvi donava també una notícia, referida a son germà Giovan Battista, de connotacions similars. Cap al final del document (vegeu D. MARTÍNEZ, *Arquitectura civil i militar...*, op. cit., p. 38) Fermino ordenava que es complís una de les voluntats que Giovan

Battista havia consignat en el darrer codicil que va fer: «Item dico que ade haver Elena, figliola de miser Cagliari, doctore in cuascheduna legge abitante en la villa de perpigniano docento libre n.^a de pp.^o per virtut de una lassita que fece Joan Battista Calvi mio fratello in suo ultimo codicilio como pone per mossen Pere Fabra notario en perpigniano li quali denari se ano de pagare a la ditte Elena entempo de su matrimonio. Et se lei non se marita non ha de avere niente.» El cert és que, malauradament, es conserven pocs protocols d'aquest notari a Perpinyà i el testament de Giovan Battista no figura pas entre ells; malgrat que Pere Fabra va morir el 1572, el darrer protocol que es conserva de la seva activitat notarial data del 1554. El que sí que varem poder localitzar fou la rúbrica feta per un altre notari, Francesc Puignau, del testament de Calvi, el qual fou consignat l'any 1565, probablement pròxim ja a la seva mort, esdevinguda aquell mateix any.